

Türkiye'de 1960 Sonrası Uygulanan Sanayileşme Stratejilerinin Dış Ticaret Üzerine Etkileri

Adnan ÇALIŞKAN¹

¹ Asst. Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül University, Bandırma Vocational School, Balıkesir, Türkiye

Geliş Tarihi/Received: 27.06.2022

Doi: 10.31200/makuubd.1136766

Kabul Tarihi/Accepted: 27.02.2023

Araştırma Makalesi/Research Article

ÖZET

Türkiye bir taraftan enflasyon ve işsizlik ile mücadele ederken, diğer taraftan da dış ticaret açıklarını gidermeye yönelik politikalar gütmektedir. Türkiye’de dış ticaret açıklarını gidermek amacıyla 1960-1980 dönemi kısmen dışa kapalı ithal ikameci bir politika, 1980 sonrası ise dışa açık ve ihracata dayalı bir sanayileşme politikası izlenmiştir. Çalışmanın amacı, Türkiye’de 1960 sonrası uygulanan sanayileşme stratejilerinin dış ticaret üzerine etkilerini karşılaştırmalı analiz yöntemiyle ortaya koymaktır. Çalışmada, 1960-2019 yıllarına ait dış ticaret ile ilgili veriler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından alınmıştır. Türkiye’de uygulanan sanayileşme stratejileri, dış ticaret açığının giderilmesine büyük katkı yapmasına rağmen, dış ticaret dengesinin sağlanmasında yeterli olmamıştır. Türkiye ekonomisinde dış ticaret açığının kalıcı olarak ortadan kaldırmak için katma değeri yüksek malların üretimini artırmaya yönelik yapısal politikalar geliştirilmelidir.

Anahtar kelimeler: İhracat, İthalat, Dış Ticaret Dengesi.

The Impact of Turkey's Post-1960 Industrialization Strategies on Foreign Trade

ABSTRACT

While Turkey struggles with inflation and unemployment on the one hand, it also pursues policies aimed at reducing foreign trade deficits. In order to eliminate foreign trade deficits in Turkey, a partially closed import substitution policy was followed in the 1960-1980 period, and an open and export-oriented industrialization policy was followed after 1980. The aim of the study is to reveal the effects of the industrialization strategies implemented after 1960 in Turkey

on foreign trade by using the comparative analysis method. In the study, data on foreign trade for the years 1960-2019 were taken from the database of the Turkish Statistical Institute (TUIK). Although the industrialization strategies implemented in Turkey made a great contribution to the elimination of the foreign trade deficit, they were not sufficient to maintain the foreign trade balance. In order to permanently eliminate the foreign trade deficit in the Turkish economy, structural policies should be developed to increase the production of goods with high added value.

Keywords: Export, Import, Foreign Trade Balance.

1. GİRİŞ

Günümüz dünyasında ülkelerin dışa kapalı bir ekonomi politikası gütmesi neredeyse imkânsız gibidir. Çünkü dünya üzerinde kaynakların farklı dağılımı, teknik bilgi farklılıkları, ekonomik farklılıklar, uluslararası fiyat farklılıkları gibi nedenlerle ülkeler diğer ülkelerle dış ticaret yapma ihtiyacı duyarlar.

Küreselleşme ile birlikte mal ve hizmetlerin ülkeler arasındaki hareketliliği dış ticaretin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Ülkelerin dış ticaret hacminin artması milli gelir artışına dolayısıyla ekonomik büyümenin gerçekleşmesine neden olur. Bundan dolayı kalkınma yolunda bulunan ülkelerin dış ticaretin gelişmesine ayrı bir önem vermeleri gerekmektedir.

Dış ticaret, özellikle gelişmekte olan ülkeler için ayrı bir önem arz etmektedir. İhracat imkânları gelişmiş ülkelere nazaran kısıtlı olan gelişmekte olan ülkeler, kalkınabilmeleri için çok miktarda yatırım ve ara malı ithalatı yapmak zorundadırlar. Bu süreci sorunsuz olarak yürütmek kolay değildir. Giderek artan dış ticaret açığı, dış finansman kaynaklarının yetersiz olması ve döviz darboğazları gelişmekte olan ülkeleri kalkınma sorunu ile karşı karşıya getirmektedir. Bundan dolayı dış ticaret, yalnızca ödemeler dengesi açısından değil; yatırım ve üretimle birlikte ekonomik büyüme ve kalkınma süreçleri açısından da önem taşıdığı söylenebilir (Utkulu & Aydemir, 2008, s.3).

Ülkeler için sanayileşme politikaları, ithal ikamesi ile sanayileşme ve ihracata yönelik sanayileşme olarak iki şekilde ifade edilmektedir.

Türkiye 1960-1980 dönemi kısmen dışa kapalı ithal ikamesine yönelik bir politika uygularken, 24 Ocak 1980’de alınan kararlar ile yapısal olarak bir değişim sürecine girerek dışa açık ve ihracata dayalı bir sanayileşme politikası gütmüştür. Bu dönemde sanayi sektöründe

üretim, büyük ölçüde sermaye ve ara malı ithalatına bağlı olduğundan, ihracat da ithalata bağlı hale gelmiştir (Özcan & Özçelebi, 2013, s.11). Cumhuriyetten günümüze kadar Türkiye’de dış ticaret çeşitli periyotlardan geçmiştir. 1980 sonrası güdülen politikalar dışa açık olmanın sonucu olarak küresel ekonomiye entegre olma çerçevesinde gerçekleştiği söylenebilir (Özdemir vd., 2016, s.151).

Bu çalışmada öncelikle, literatür taraması yapılmış ve dış ticaret ile ilgili teorik çerçeve çizilmiştir. Daha sonra Türkiye’de uygulanan sanayileşme stratejileri üzerinde durulmuş ve 1960-2019 yıllarına ait dış ticaret verileri kullanılarak Türkiye’nin dış ticaret yapısı ve dış ticaretteki gelişmeler ortaya konulmuştur. Son bölümde sonuç ve öneriler açıklanmıştır.

2. İLGİLİ LİTERATÜR

Literatürde dış ticarete yönelik birçok çalışma mevcuttur. Bu kısımda Türkiye’de uygulanan sanayileşme stratejileri ve dış ticaret yönelik yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

Saatcioğlu ve Kutlu (2004) yaptıkları çalışmada, Türkiye’nin 1993-2002 dönemi için dış ticaret yapısı üzerine bir analiz gerçekleştirmiştir. Çalışmada, ilgili dönemde ihracat ve ithalatı etkileyen faktörlerin dış ticaret dengesi üzerine etkileri incelenmiştir. Net ihracat ekonomik model ile tahmin edilip, ilgili dönemde ihracat, ithalat ve toptan eşya fiyat endeksleri, reel döviz kuru, global fiyat endeksi, gayri safi yurt içi hasılanın dış ticaret dengesi üzerine etkileri incelenmiştir. Model kullanılarak esneklikler hesaplanmış; net ihracatın tahmin değerleri, ihraç malları gelir esnekliğinin düşük, fiyat esnekliğinin ise yüksek olduğuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte hem ihracat hem de ithalat döviz kuruna duyarlı olduğu, yurt içi enflasyon oranı ile global enflasyon oranı artışı, net ihracatın artmasına sebep olduğu vurgulanmıştır.

Aksoy ve Coşkun (2004), 1990 yılından günümüze Türkiye’nin dış ticaretinde ortaya çıkan değişimleri, seçilmiş ülkelerin ihracat ve ithalatı üzerinden karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Çalışma sonucunda, Türkiye’nin dış ticarete önemli dalgalanmalar yaşadığına ve 1990 yılından itibaren ithalatın ihracattan koştuğuna vurgu yapılmıştır. Bunun nedenini de ithalatta petrol ve ürünlerinin ağırlıklı olması ve milli paranın döviz karşısında değerini kaybetmesi olarak belirtmiştir.

Elmas Özağ ve Bodur (2006), Türkiye’nin 1980- 2000 dönemi dış ticaretinde yer alan ihracat ve ithalat yapısı benzer sektörleri tespit etmek amacıyla önce ilgili dönem verileri kullanılarak ihracat ve ithalat miktarının sektörel dağılımı saptanmış, daha sonra sektörler için

ihracatın ithalatı karşılama oranı hesaplanmıştır. Çalışmada, tekstil ve gıda maddelerinde ihracatın ithalatı karşılama oranının azaldığı, diğer sektörlerde ise arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çolpan Nart (2010), Avrupa Birliği (AB) ve Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin dış ticaretine etkilerini, panel veri analizini kullanarak incelemiştir. Yaptığı çalışmada Gümrük Birliği'ne geçiş sonucu Türkiye'nin ihracat ve ithalatın genel eğilimlerini ortaya koymaya çalışmıştır. 21 AB ülkesi ve 14 AB dışında olan toplam 35 ülke verilerini kullanarak yaptığı çalışmada, Türkiye'nin dış ticaretinde, Gümrük Birliği ile birlikte yapısal değişimin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Analiz sonuçlarına göre Gümrük Birliğinin ticareti AB dışı ülkelere AB ülkelerine doğru kaydırıldığı sonucuna ulaşmıştır.

Gül ve Kamacı (2012) yaptıkları çalışmada, Türkiye'nin de içerisinde olduğu 7 gelişmekte olan ülkeye yönelik 1993-2010 dönemi ve 12 gelişmiş ülke için de 1980-2010 dönemi dış ticaretin iktisadi büyüme üzerine etkilerini panel veri analizi kullanılarak incelemiştir. Analiz sonucunda, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde, iktisadi büyümeden ihracat ve ithalata doğru nedensellik ilişkisi olmadığı, diğer yandan ihracat ve ithalattan iktisadi büyümeye doğru nedensellik ilişkisi olduğuna ulaşılmıştır.

Karakaş (2012) Türkiye'nin dış ticaretinde ortaya çıkan nicel ve nitel değişimleri yıllar itibarıyla incelemiştir. Çalışmada Türkiye'nin dış ticaret yapısında katma değeri düşük mallardan, katma değeri yüksek sanayi mallarına doğru bir yönelme olduğu belirtilmiştir. Bu dönemde özellikle elektrikli aletler, motorlu kara taşıtları ve makine teçhizat ihracatında artış gözlemlendiğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca 1980'li yıllarda dış ticaret yapılan ülke sayısı yaklaşık 80 civarında iken, 2011'de bu sayı 190'a çıktığı belirtilmiştir.

Özcan ve Özçelebi (2013) yaptıkları çalışmada, Türkiye'nin 2005-2011 dönemi ihracat, ithalat, reel döviz kuru ve sanayi üretim endeksi arasındaki ilişki Johansen eşbütünlük yöntemi ile irdelenmiştir. Model sonuçlarına göre ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliği ortaya konmuş ve ihracattaki artışın ekonomik büyümeye ivme kazandırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Buradan hareketle makroekonomik istikrarın sağlanması ve sürdürülmesi için ihracatın artırılmasına yönelik politikaların uygulanması gerektiği belirtilmiştir.

Kılınç Savrul vd. (2013) Türkiye'nin dış ticaretindeki gelişmeyi, Osmanlı'nın son döneminden alarak, neden sonuç ilişkisi içinde tarihsel bir bakış açısıyla ortaya koymaya çalışmışlardır. Çalışma sonucunda 1980 sonrası uygulanan politikalar ile ihracatta önemli bir

artış gerçekleştiği fakat ihracat mallarının üretiminde ithal girdilerin kullanılması ithalatı da artırarak dış ticaret açığının kapatılamadığına vurgu yapılmıştır.

Özdemir vd. (2016) yaptıkları çalışmada, Cumhuriyetten günümüze Türkiye'nin dış ticaretini ve ekonomi politikalarını belirli dönemler halinde betimsel bir yöntemle ele almışlardır. Çalışmada 1980 sonrası dışa açık ve ihracata dayalı bir büyüme modeli benimsendiği, dış ticarete liberal politikalar sonucu yabancı sermayeye yatırım kolaylıkları sağlandığı belirtilmiştir. Bu dönemde olumlu gelişmeler olmasına rağmen dış ticaret açıklarının devam ettiğine, bunun nedeni de imalat sanayinde yüksek teknoloji ürünleri ithalatı olduğuna vurgu yapılmıştır.

Karakaş (2017) yaptığı çalışmada, Türkiye ile AB ülkeleri arasında yapılan dış ticarete ilişkin verilere dayanarak, ihracata dayalı ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde durmuştur. Çalışmada 2000-2015 dönemini ait hammadde (aramalı), sermaye malı, tüketim malı ve toplam dış ticaret verileri kullanılarak panel veri analizi yapılmış; analiz sonucunda Türkiye'nin dış ticarete halen istenen düzeyde olmadığı sonucuna ulaşıldığı belirtilmiştir. Özellikle, toplam ihracata oranı %45 civarında olan tüketim malı ihracatının, toplam ithalat ve ara malı ithalatına bağımlı olduğu belirtilmiştir. Bu durum iktisadi büyümenin yüksek olduğu yıllarda ihracatın artması, ithalatın artmasına ve beraberinde dış ticaret açığının ve cari açığın oluşmasına neden olduğu vurgulanmıştır.

Dereli (2018) yaptığı çalışmada, 1969-2016 dönemine ait GSYİH, ithalat ve ihracat verileri yıllık bazda kullanılarak Türkiye'de büyüme ile dış ticaret arasındaki ilişki Granger nedensellik testi ile incelenmiştir. Yapılan çalışmada, ithalat ile büyüme arasında ve ihracat ile ithalat arasında bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmış; Türkiye'de ithalata dayalı bir büyüme olduğuna vurgu yapılmıştır.

Konak (2018) çalışmasında, günümüzde cari işlemler bilançosundaki açığın oluşmasında dış ticaret açığının etkilerini 2000-2017 yılı verilerini kullanarak incelemiştir. Yapılan çalışmada cari işlemler açığı ile dış ticaret açıklarındaki değişiklikler yıllar itibariyle birbirine paralellik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ara malları ithalatına bağlı olarak ithalatın artması dış ticaret açığına, dış ticaret açığının da cari işlemler açığına neden olduğuna vurgu yapılmıştır.

Ketboğa (2019) yaptığı çalışmasında, Türkiye'nin dış ticaret açığının nedenlerini tespit etmeye çalışmıştır. Çalışmada özellikle yüksek teknoloji gerektiren katma değeri yüksek

malların üretilmesiyle dış ticaret açığının azalacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bu konuyla ilgili olarak Arge çalışmalarının artırılması gerektiğine vurgu yapılmıştır.

Mazlum (2020), 1980-2018 dönemi Türkiye'nin dış ticaretindeki gelişimini incelemiştir. Yapılan çalışmada, 1980 sonrası uygulanan ihracata yönelik sanayileşme stratejisi sonucu dış ticaretin gelişmesine katkı yaptığı vurgulanmış, uygulanan liberal politikalar ile 1980-2018 yıllarını kapsayan 38 yıllık dönemde, ithalatta 28 kat, ihracatta ise 57 kat büyüme gerçekleştiği belirtilmiştir.

Ataklı Yavuz ve Karakaş (2021), Türkiye'de uygulanan dış ticaret politikalarının büyüme üzerine etkilerini ekonometrik analiz yöntemiyle 1980-2018 dönemi için incelemiş ve uzun dönemde uygulanan dış ticaret politikaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca yapılan nedensellik analizi sonucuna göre, ihracatın ekonomik büyümenin, ithalatın ise ihracatın nedeni olduğuna ulaşılmıştır.

Batmaz (2021) yaptığı çalışmada, Türkiye'nin 2010-2019 dönemi üretim ve dış ticaretinin gelişim seyrini analiz etmeye çalışmıştır. Çalışma sonucunda, Türkiye'nin on yıllık dönemdeki dış ticaret dengesinde ortaya çıkan açıklarda ithal enerji faturası ile ara malı ithalatındaki artışların büyük etkisi olduğuna vurgu yapılmıştır.

Eroğlu vd. (2021) yaptıkları çalışmada, Türkiye'de 1923'ten günümüze kadar uygulanan ekonomi politikalarına yön veren dinamikleri, olaylar ve olgular ışığında değerlendirmişlerdir. Çalışma sonucunda, Türkiye'nin dışa bağımlı ve kırılgan bir ekonomik yapıya sahip olması nedeniyle ekonomi politikaları geliştirirken ülkenin ekonomik, siyasi ve toplumsal gerçekleri ile birlikte küresel gelişmeleri de dikkate alması gerektiği vurgulanmıştır.

Özbay (2021) yaptığı çalışmada, Türkiye'de 2001-2019 dönemi sanayi üretim endeksi ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi VAR analizi ile incelemiştir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini tespit etmek amacıyla Granger Nedensellik Testi, Etki-Tepki ve Varyans Ayırıştırma Analizi yapılmıştır. Analizde Sanayi Üretim Endeksi bağımlı değişken, dış ticaret hacmi, ihracat, ithalat, dış ticaret dengesi ve net uluslararası rezervler ise bağımsız değişken olarak alınmıştır. Analiz sonucunda sanayi üretim endeksi ile ithalat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca sanayi üretim endeksinden dış ticaret hacmine doğru ve dış ticaret dengesinden sanayi üretim endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Yılmaz ve Eryılmaz (2021) yaptıkları çalışmada, farklı ülke gruplarından oluşan 29 ülke ile Türkiye arasında 2002-2016 döneminde yapılan ihracatın ülke ekonomisine etkileri incelenmiştir. Çoklu Regresyon Modelinin uygulandığı çalışmada bağımsız değişken olarak, seçilmiş dört ülke grubu ve seçilmiş 29 ülkeye yapılan ihracat ile döviz kuru ve toplam ihracat, bağımlı değişken olarak ise GSYİH ve toplam dış ticaret kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre 2002-2016 döneminde Türkiye'nin dış ticaret politikasındaki değişim ve gelişiminin temel noktasının ihracat olduğu, uygulanan dış ticaret politikalarının GSYİH ve toplam dış ticaret üzerinde anlamlı bir etki oluşturmadığı görülmüştür.

Çatalbaş (2022) yaptığı çalışmada, Türkiye'de ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1980-2020 dönemi verilerini kullanarak analiz etmiştir. Çalışma sonucunda, uzun dönemde, ihracatın ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğuna ulaşılmıştır.

Orkunoğlu Şahin (2022) yaptığı çalışmada, Türkiye'nin 1980-2021 dönemi dış ticaret hacmi, ihracatın ithalatı karşılama oranının seyri, ihracat ve ithalatın mal gruplarına, sektörlere ve ülkelere göre dağılımının seyri incelenmiştir. Çalışmada Türkiye'nin kronikleşmiş bir cari açık sorunu olduğunun altı çizilmiştir. İhracat ve ithalatın mal gruplarına göre dağılımına bakıldığında, ithalatın çoğunlukla fiyat esnekliği düşük aramalıdan oluştuğuna, ihracatta ise yüksek katma değerli ürünlerin payının %3'ler seviyesinde bulunduğu vurgu yapılmıştır.

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Dış ticaret uygulamada dar ve geniş anlamda kullanıldığı görülmektedir. Dış ticaret dar anlamda, bir ülkenin diğer ülkelere mal ihraç etmesi ve diğer ülkelere de mal ithalini ifade etmektedir. Bu anlamda dış ticaret, yalnızca ülkeler arası mal ticaretini yani görünür ticareti kapsamaktadır. Dış ticaret geniş anlamda tanımlandığında ise mal ticareti ile birlikte hizmet ticareti yani görünmez ticareti ve ayrıca uluslararası yatırım gelir ve giderlerini de kapsamaktadır (Utkulu & Aydemir, 2008, s.2). Dış ticaret kavramı bu çalışmada dar anlamıyla yani ülkeler arası mal ihraç ve ithalini kapsayacak şekilde ele alınmaktadır.

Ülkelerin makroekonomik başarılarını değerlendirmek için nasıl ki makroekonomik göstergelere ihtiyaç var ise; ülkelerin dış ticaret yapısını ve gelişimini değerlendirmek için de dış ticaret ile ilgili göstergelere ihtiyaç duyulur. Dış ticaret göstergesi için ihracat(X) ve ithalat(M) kullanılabilir (Utkulu & Aydemir, 2008, s.5). Bilindiği gibi ihracat, bir ülkedeki yerleşik kişi ve kurumların diğer ülkelerdeki kişi ve kurumlara mal satması, ithalat ise bir

ülkedeki yerleşik kişi ve kurumların diğer ülkelerdeki kişi ve kurumlardan mal satın almasıdır (Telli, 2015, s.152).

Dış ticaret dengesi, ülkelerin dış ticaretinin hangi yönde ve yoğunlukta etkilendiğine yönelik önemli bir göstergedir. Ülkeler arası karşılaştırmalarda da çok sık kullanılmaktadır. İhracat ithalattan fazla olduğunda dış ticaret fazlası, ihracat ithalattan az olduğunda ise dış ticaret açığı oluşmaktadır. Dış ticaret açıkları yapısal hale geldiğinde ülkeler dış finansman sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Dış ticaret işlemlerinin ülkelerin önemli döviz gelir ve giderlerini oluşturması, dış ticaret dengesinin önemini artırmaktadır (Utkulu & Aydemir, 2008, s.7).

Dış ödemeler bilançosu ana hesap grupları içerisinde yer alan cari işlemler hesabı, bilançonun en çok hacme sahip ve en önemli hesabı olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla cari işlemlerde ortaya çıkan bir açık, ödemeler bilançosuna doğrudan yansımaktadır (Konak, 2018, s.165). Bu açıdan bakıldığında ödemeler bilançosu açıkları büyük oranda cari işlemler bilançosundaki açıktan; cari işlemlerde meydana gelen açık ise dış ticaret açığından kaynaklandığı söylenebilir.

Ülkelerin dış ticaret açığı vermelerinin birçok ekonomik nedenleri vardır. Bu nedenler arasında, döviz kuru hareketleri sonucu yatırımların azalması ve ithalatın artması, ihracatın ithalata bağımlı olması, ihraç ürünlerinin katma değeri düşük ürünler olması, Yüksek teknoloji gerektiren malların üretilmemesi nedeniyle ülkenin sahip olduğu hammaddelerin işlenmeden ihraç edilmesi sayılabilir (Ketboğa, 2019, s.210). Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret açığı vermelerinin en önemli nedenlerinden biri yüksek teknoloji gerektiren ürünler üretilmediklerinden bunları ithal etmeleridir.

4. TÜRKİYE'DE 1960-1980 DÖNEMİ UYGULANAN İTHAL İKAMESİ İLE SANAYİLEŞME

Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu gelişmekte olan ülkeler, kalkınma için ithal ettikleri malları ülke içerisinde üretmeyi hedefleyen bir sanayileşme politikası izlemektedirler. Bu ülkeler yeterli bir kalkınma seviyesi sağlayabilmek için büyük miktarda makine ve ara malları ithal etmek durumundadırlar (Çelik, 2015, s.235).

Türkiye'de 1963 yılından itibaren planlı kalkınma dönemine geçilmesiyle birlikte ekonomik büyüme ve kalkınmanın gerçekleşmesi amacıyla uzun vadede bir kısım köklü ve

yapısal dönüşümün gerçekleşmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu dönemde büyüme için sanayide ithal ikameci bir yaklaşım benimsendiği görülmektedir (Özdemir vd., 2016, s.158).

Türkiye’de beşer yıllık kalkınma planlarının ortak hedefi yıllık ortalama %5 civarında bir iktisadi büyüme oranını yakalamakla birlikte ithal ikameci politikalar ile de dış ticaret açığının kapatılması için yurt dışından ithal edilen malların yurt içinde üretimini teşvik etmektir (Çelik, 2022, s.37)

İthal ikamesi ile sanayileşme stratejisi sonucu tüketim mallarının ülke içinde üretimi büyük oranda sağlanmış ancak ara malı ve yatırım malı üretiminde istenilen seviyeye ulaşamamıştır (Topallı, 2022, s.30).

Tablo 1. 1960-1979 dönemi dış ticaret (değer: bin ABD \$)

YILLAR	İHRACAT		İTHALAT		DİŞ TİCARET DENGESİ	DİŞ TİCARET HACMİ	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (%)
	DEĞER	DEĞİŞİM (%)	DEĞER	DEĞİŞİM (%)			
1960	320 731	-9,3	468 136	-0,4	- 147 455	788 917	68,5
1961	346 740	8,1	507 205	8,3	- 160 465	853 945	68,4
1962	381 197	9,9	619 447	22,1	- 238 250	1 000 644	61,5
1963	368 087	-3,4	687 616	11,0	- 319 529	1 055 703	53,5
1964	410 771	11,6	537 229	-21,9	- 126 458	948 000	76,5
1965	463 738	12,9	571 953	6,5	- 108 215	1 035 691	81,1
1966	490 508	5,8	718 269	25,6	- 227 761	1 208 777	68,3
1967	522 334	6,5	684 669	-4,7	- 162 335	1 207 003	76,3
1968	496 419	-5,0	763 659	11,5	- 267 240	1 260 078	65,0
1969	536 834	8,1	801 236	4,9	- 264 403	1 338 070	67,0
1970	588 476	9,6	947 604	18,3	- 359 128	1 536 081	62,1
1971	676 602	15,0	1 170 840	23,6	- 494 239	1 847 442	57,8
1972	884 969	30,8	1 562 550	33,5	- 677 581	2 447 519	56,6
1973	1 317 083	48,8	2 086 216	33,5	- 769 133	3 403 299	63,1
1974	1 532 182	16,3	3 777 501	81,1	-2 245 319	5 309 683	40,6
1975	1 401 075	-8,6	4 738 558	25,4	-3 337 483	6 139 633	29,6
1976	1 960 214	39,9	5 128 647	8,2	-3 168 433	7 088 862	38,2
1977	1 753 026	-10,6	5 796 278	13,0	-4 043 252	7 549 304	30,2
1978	2 288 163	30,5	4 599 025	-20,7	-2 310 862	6 887 187	49,8
1979	2 261 195	-1,2	5 069 432	10,2	-2 808 236	7 330 627	44,6

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), dış ticaret istatistikleri

Tablo 1’de, 1960-1979 dönemi dış ticaret verilerine bakıldığında Türkiye’nin dış ticaret dengesinin açık verdiği görülmektedir. Bu dönemde dış ticaret hacminde hissedilir bir artış olmasına rağmen dış ticaret açığının azalma yerine artış gösterdiği görülmektedir. 1960 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %68,5 iken 1979 yılında %44,6 seviyesine düşmüştür.

Türkiye’de üretimde kullanılan bir kısım hammadde ve yarı mamul yurt dışından ithal edildiğinden ihracatın da ithalata bağlı olduğu görülmektedir. Üretimde kullanılan yüksek teknoloji ürünlerin büyük oranda yurt dışından ithal ediliyor olmasına karşılık düşük katma değerli malların ihraç ediliyor olması dış ticaret açığının artmasına neden olmaktadır (Dereli, 2018, s.288).

1970’li yıllarda ortaya çıkan iki büyük petrol krizi dünya ülkelerini etkilediği gibi Türkiye’yi de derinden etkilemiş, ihracattan elde edilen gelirin büyük bir kısmı petrol ithalini karşılayacak seviyeye düşmüştür (Temiz, 2010, s.72). Bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı 1970 yılında %62,1 seviyelerinden 1975 yılında %29,6 ve 1977 yılında ise %30,2 gibi çok düşük seviyelere inmiştir.

5. 1980 SONRASI UYGULANAN İHRACATA YÖNELİK SANAYİLEŞME VE DIŞ TİCARET ÜZERİNE ETKİLERİ

1970’lerdeki petrol krizi ülkelerin ekonomik sistemlerinde bir kısım değişikliklere neden olmuş ve ulusal kalkınma anlayışının yerine içsel dinamiklere dayanan yerel kalkınma politikaları benimsenmiştir. Esnek üretim modeli ve tüketici taleplerindeki değişim, ülke ekonomilerinin tekrardan düzenlenmesini ortaya çıkarmıştır. Bu amaca yönelik olarak Türkiye daha fazla dışa açılmak ve küresel ekonomi ile bütünleşebilmek için bir kısım düzenlemeler yapmış ve 24 Ocak 1980 Kararları olarak bilinen kararlarla ithal ikamesi ile sanayileşme politikası yerine ihracata dayalı sanayileşme stratejisi benimsenmiştir (Özdemir vd., 2016, s.161). Bunun sonucunda 1980 yılında 2,9 milyar dolar seviyesinde olan ihracat hacmi, 1990 yılına gelindiğinde 13 milyar dolara ulaşmıştır (Alpay & Alkin, 2019, s.156). 1980 sonrası Türkiye’nin ekonomi politikası, dışa açık ve özel sektörün ağırlıkta olduğu liberal politikaların uygulanmasını içermektedir.

Liberal politikaların benimsenmesi ile 1980 öncesi uygulanan karma ekonomik sistemden vazgeçip, devletin ekonomideki ağırlığının azaltılması amaçlanmıştır. Bu dönemde özellikle ihracatçı sektörlerin teşvik edilmesi sonucu ihracat gelirlerinin artırılmasıyla birlikte üretim ve istihdam artışıyla ekonomik büyümenin sağlanması hedeflenmiştir. Alınan kararlar ve uygulamaya geçirilen politikalar sonucunda hedeflendiği gibi Türkiye’nin dış ticaret hacmi sanayi ürünlerinin lehine gelişmiş ve artış göstermiştir (Çelik, 2022, s.51).

Türkiye’de 1980 sonrası dışa açık ve ihracata dönük sanayileşme politikasının uygulanmaya başlanması dış ticarete büyük bir dönüşüm başlatmıştır. Dış ticarete dünya

piyasaları ile bütünleşme çabaları ülkenin dış ticaret hacminin yükselmesine neden olmuştur. Fakat ithalatın ihracattan daha fazla artış göstermesi Türkiye'yi kronik bir dış ticaret açığı sorunu ile karşı karşıya bırakmıştır. Türkiye'nin dış ticaret bileşimine bakıldığında ihracat ve ithalatta imalat sanayinin ağırlıkta olduğu gözlenmektedir (Topallı, 2022, s.31).

24 Ocak 1980 kararlarının özünde sanayileşme stratejisi değişikliği yer almaktadır. Yatırım ve ara malı üretim önceliği terk edilmiş, sanayinin dışa açılmasına önem verilmiştir. Türk sanayisi yeniden ayarlanmış, özellikle 1984'ten sonra ithalat serbest hale getirilmiştir. Kaçakçılık ve kara borsa büyük oranda engellenmiş ve haksız rekabet ortadan kaldırmıştır. Yabancı sermaye girişi üzerinde olumlu bir etki yaratarak, sanayinin dinamik karşılaştırmalı üstünlükler teorisi kapsamında yeniden yapılanmasını sağlamıştır. Türkiye'de 1980'li yıllarda ihracata dönük sanayileşme stratejisi güdülmesinde önemli bir faktör de Avrupa Topluluğu ile gümrük birliğini gerçekleştirme tercihidir. İhracatı destekleyen yeni politikalar ile sanayiciler iç piyasa yerine dış piyasaya yönelmişler ve iç piyasanın darlığından kurtulmuşlardır (Yazıcıoğlu, 2014, s.190).

Tablo 2. 1980-2001 dönemi dış ticaret (değer: bin ABD \$)

YILLAR	İHRACAT		İTHALAT		DIŞ TİCARET DENGESİ	DIŞ TİCARET HACMİ	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (%)
	DEĞER	DEĞİŞİM (%)	DEĞER	DEĞİŞİM (%)			
1980	2 910 122	28,7	7 909 364	56,0	-4 999 242	10 819 486	36,8
1981	4 702 934	61,6	8 933 374	12,9	-4 230 439	13 636 308	52,6
1982	5 745 973	22,2	8 842 665	-1,0	-3 096 692	14 588 639	65,0
1983	5 727 834	-0,3	9 235 002	4,4	-3 507 168	14 962 836	62,0
1984	7 133 604	24,5	10 757 032	16,5	-3 623 429	17 890 636	66,3
1985	7 958 010	11,6	11 343 376	5,5	-3 385 367	19 301 386	70,2
1986	7 456 726	-6,3	11 104 771	-2,1	-3 648 046	18 561 497	67,1
1987	10 190 049	36,7	14 157 807	27,5	-3 967 757	24 347 856	72,0
1988	11 662 024	14,4	14 335 398	1,3	-2 673 374	25 997 422	81,4
1989	11 624 692	-0,3	15 792 143	10,2	-4 167 451	27 416 835	73,6
1990	12 959 288	11,5	22 302 126	41,2	-9 342 838	35 261 413	58,1
1991	13 593 462	4,9	21 047 014	-5,6	-7 453 552	34 640 476	64,6
1992	14 714 629	8,2	22 871 055	8,7	-8 156 426	37 585 684	64,3
1993	15 345 067	4,3	29 428 370	28,7	-14 083 303	44 773 436	52,1
1994	18 105 872	18,0	23 270 019	-20,9	-5 164 147	41 375 891	77,8
1995	21 637 041	19,5	35 709 011	53,5	-14 071 970	57 346 052	60,6
1996	23 224 465	7,3	43 626 642	22,2	-20 402 178	66 851 107	53,2
1997	26 261 072	13,1	48 558 721	11,3	-22 297 649	74 819 792	54,1
1998	26 973 952	2,7	45 921 392	-5,4	-18 947 440	72 895 344	58,7
1999	26 587 225	-1,4	40 671 272	-11,4	-14 084 047	67 258 497	65,4
2000	27 774 906	4,5	54 502 821	34,0	-26 727 914	82 277 727	51,0
2001	31 334 216	12,8	41 399 083	-24,0	-10 064 867	72 733 299	75,7

Kaynak: TÜİK, dış ticaret istatistikleri

İthal ikamesi ile sanayileşmenin yerine ihracata dönük bir politikanın uygulanması sonucu 1981 yılında ihracattaki değişme %61.6 seviyesinde gerçekleşmiştir. Yine bir önceki yıla göre ithalatta meydana gelen azalmaya bağlı olarak dış ticaret açığında azalma meydana geldiği görülmektedir. 1980 yılında %36.8 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, 1981 yılında %52.6, 1982’de %65 ve 2001 yılında ise %75,7 seviyelerine ulaşmıştır.

Türkiye’de 1980 yılı, ithal ikamesi ile sanayileşmenin yerine dışa dönük politikaların uygulanmaya başladığı yıldır. Ticaretin serbestleşmesi sonucu ilk yıllarda ülkenin dış ticaretinde büyük artış meydana gelmiştir. 1994 ve 2001 ekonomik krizleri dış ticaret dengesini derinden etkilemiştir. Dış ticaret açıklarının kriz yıllarında azalmış olması normal karşılanmalıdır. Çünkü kriz yılları ithalatın bir anda kesilmesi sonucu dış ticaret dengesinde geçici bir düzelme oluşmaktadır. Kriz sonrasında ise dış ticaret açığı tekrardan artış göstermektedir (Utkulu & Aydemir, 2008, s.9).

1980 sonrası ihracata dönük bir sanayileşme politikanın uygulanması ile dış ticaret hacminde olumlu gelişmeler görülmüş ve dış ticaret hacmi üç kat artış göstermiştir. Fakat bu olumlu gelişmeye rağmen dış ticaret açıkları ara ara düşüşler olsa da devam etmiştir. Dış ticaret açığında 1988 ve 1989’da düşüşler gerçekleşmiş olmasına rağmen küresel krizin de etkisiyle 1990’da dış ticaret açığının arttığı görülmüştür (Özdemir vd., 2016, s.162). Dış ticarete ortaya çıkan bu olumsuz durumun nedenleri arasında, Türkiye’nin dünya ekonomisi içerisinde önemli bir paydaş haline gelememiş olmasıdır. İhracata dönük bir sanayileşme politikası sonucu iktisadi büyüme ve kalkınmanın gerçekleşebilmesi, dış ticarete konu olan reel sektör çıktılarının nitelikli olmasında bağlıdır. Dış ticarete ortaya çıkan açıkların giderilebilmesi için yurt içinde üretilen ve ihraç edilen malların, katma değeri yüksek mallar olması gerekmektedir. Fakat Türkiye’nin ihraç ve ithal ettiği mallar dikkate alındığında beklenen düzeyde olmadığı görülmektedir (Karakaş, 2017, s.263).

Bu dönemde dış ticaret rakamları, Gümrük Birliğinden sonra Avrupa Birliğinin toplam ticaretinde Türkiye’nin payının yükseldiğini göstermektedir. Avrupa Birliği ülkeleri ile yapılan ticarete özellikle yatırım malı ve ara malı ithalatının yüksek olduğu görülmektedir. Yine bu dönemde ara malı ithalatı payında düşük de olsa bir azalma yaşanırken ihracatta aynı malların payı artış göstermiştir. Türkiye’nin Avrupa Birliği ile dış ticaret hacminde 1996-2008 döneminde önemli bir artış göstermesi, ticaret yaratıcı etkinin sonucudur Gümrük birliğinin başlangıç yılları olan 1996-1997 yılları arasında Türkiye’nin Avrupa Birliği ithalatında artış olduğu gözlenmiştir. Avrupa Birliği’ne karşı ihracatın ithalatı karşılama oranının 1997 yılında

%51.4'e gerilemesine rağmen 2001–2008 yılları ortalaması %81.7 olarak gerçekleşmiştir. Gümrük Birliği anlaşmasından sonra Türkiye'nin AB ülkelerine ihracatı ithalatından daha hızlı artmıştır (Çolpan Nart, 2010, s.2877).

Türkiye'de kapalı bir ekonomik yapıdan 1980 sonrası dışa açık bir yapıya geçişle birlikte pazarın genişlemiş olması üretimde kapasite artışına olumlu yansımıştır. 2002-2019 yıllarına ait dış ticaret ile ilgili rakamlar Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. 2002-2019 dönemi dış ticaret (değer: bin ABD \$)

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
	Değer	Değişim %	Değer	Değişim %	Değer	Değer	
2002	36 059 089	15,1	51 553 797	24,5	-15 494 708	87 612 886	69,9
2003	47 252 836	31,0	69 339 692	34,5	-22 086 856	116 592 528	68,1
2004	63 167 153	33,7	97 539 766	40,7	-34 372 613	160 706 919	64,8
2005	73 476 408	16,3	116 774 151	19,7	-43 297 743	190 250 559	62,9
2006	85 534 676	16,4	139 576 174	19,5	-54 041 498	225 110 850	61,3
2007	107 271 750	25,4	170 062 715	21,8	-62 790 965	277 334 464	63,1
2008	132 027 196	23,1	201 963 574	18,8	-69 936 378	333 990 770	65,4
2009	102 142 613	-22,6	140 928 421	-30,2	-38 785 809	243 071 034	72,5
2010	113 883 219	11,5	185 544 332	31,7	-71 661 113	299 427 551	61,4
2011	134 906 869	18,5	240 841 676	29,8	-105 934 807	375 748 545	56,0
2012	152 461 737	13,0	236 545 141	-1,8	-84 083 404	389 006 877	64,5
2013	151 802 637	-0,4	251 661 250	6,4	-99 858 613	403 463 887	60,3
2014	157 610 158	3,8	242 177 117	-3,8	-84 566 959	399 787 275	65,1
2015	143 838 871	-8,7	207 234 359	-14,4	-63 395 487	351 073 230	69,4
2016	142 529 584	-0,9	198 618 235	-4,2	-56 088 651	341 147 819	71,8
2017	156 992 940	10,1	233 799 651	17,7	-76 806 711	390 792 592	67,1
2018	167 920 613	7,0	223 047 094	-4,6	-55 126 481	390 967 708	75,3
2019	171 464 945	2,1	202 704 320	-9,1	-31 239 375	374 169 264	84,6

Kaynak: TÜİK, dış ticaret istatistikleri

Tablo 3 incelendiğinde, 2002 yılı sonrası dış ticaret hacmi dikkat çekici bir gelişme göstermiştir. 2002 yılında dış ticaret hacmi 87 milyar dolar seviyelerinden 2003 yılında 116 milyar dolar, 2006'da 225 milyar dolar ve 2010 yılında 299 milyar dolar seviyelerine ulaşmıştır. 2015 yılında 351 milyar dolar olan dış ticaret hacmi, 2017 ve 2018 yıllarında artarak yaklaşık 391 milyar seviyesine ulaşmıştır.

Dış ticaret hacminde ortaya çıkan artışa rağmen, ülkenin dış ticaret açığındaki 2001 krizi sonrasında ortaya çıkan hızlı artış, dış ticaret açıklarının sürdürülebilir olması konusunda büyük endişe oluşturmaktadır. 2001 yılında %75.7 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 2007'de

%63.1'e kadar düşmüştür. Dış ticaret açığı ise 2007 yılında yaklaşık 63 milyar dolar civarındadır. Bu seviyedeki dış ticaret açığının kapatılması kolay olmayacaktır. Çünkü Türkiye'nin ihracatı hızlı artmasına rağmen ara ve yatırım malı ithalatı bağımlılığından dolayı ithalat çok daha hızlı artmaktadır (Utkulu & Aydemir, 2008, s.9). Bu dönemde dış ticarete beklenen yapısal dönüşüm tam olarak sağlanamamıştır. Bunun en önemli nedeni, ihracat mallarının genellikle katma değeri düşük emek-yoğun fasıllardan oluşması, ithal mallarının ise genelde sermaye-yoğun malları kapsamasıdır (Karakaş, 2017, s.262). 1980 sonrası uygulanan ihracata dönük sanayileşme stratejisi sonucu, kısmen de olsa katma değeri yüksek malların ihracatında bir artış yaşanmıştır.

1980 sonrası güdülen politikalar ve planlanan hedefler sonucunda tüketim malları payında bir düşüş, ara ve yatırım malları payında ise artışlar olduğu görülmektedir. İhracata dönük sanayileşme politikası sanayi sektöründe yüksek bir büyümeye yol açmıştır (Yazıcıoğlu, 2014, s.192). İhracata dönük politikalar, 1980-2018 döneminde Türkiye'nin rekabet gücünü artırmış ve iktisadi büyümeyi pozitif yönde etkilemiştir (Ataklı Yavuz & Karakaş, 2021, s.13). 2000'den sonraki ilk yıllarda imalat sanayinde üretim ortamının altı teknolojiyle yapılırken 2018 yılında teknoloji yoğun ürünlerin üretim ve ihracatında pozitif yönlü bir ivme yakalandığı görülmüştür (Bakkaloğlu, 2021, s.78).

Türkiye ekonomisi 1980'li yıllarda ihracata dönük bir üretim ve ticaret anlayışı, sermaye hareketleri ve dış ticaret faaliyetlerinin serbestleşmesi açısından büyük öneme sahiptir. Liberalleşme süreci ile birlikte ülkenin dış ticaret hacmi artış göstermiştir (Konak, 2018, s.168). Fakat ülkenin üretim yapısının ithal girdilere bağlı olması, ithalatın ihracattan fazla olmasına ve dış ticaret açığının oluşmasına neden olmuştur. Üretimde dışa bağımlılığın azaltılması için yurtdışından ithal edilen ara malı ve yatırım mallarını yurt içerisinde üreten firmalara mali ve teknik açıdan destek sağlanmalıdır (Çatalbaş, 2022, s.29).

Türkiye'nin dış ticaret yapısı bir bütün olarak değerlendirildiğinde, yaşanan istikrarsızlıklardan kaynaklı krizlerden ve küresel krizlerden dolayı sağlam bir yapıda olmadığı söylenebilir. İthalatın azaltılmasına yönelik politikaların sanayinin gelişmesine zarar verecektir. Diğer bir sorun da ihracatın belirli sektörlerde yoğunlaşmış olmasıdır. Yine ihracat ve ithalat yapılan ülke grupları bakımından çeşitlilik olmaması, dış ticarete Avrupa Birliği ülkelerine bağımlılığını artırmaktadır. Türkiye'nin en kısa zamanda ihracat ve ithalatında ürün çeşitliliğinin artırılması gerekmektedir (Saatcioğlu & Kutlu, 2004, s.153).

6. SONUÇ

Bu Türkiye’de 1980 yılına kadar ithal ikamesi ile sanayileşme politikası, 24 Ocak 1980 kararları sonrası ise ihracata dönük bir sanayileşme politikası güdülmüştür.

Küreselleşme ile birlikte dünyada mal, hizmet ve sermaye mobilitesinin artması, Türkiye’nin de dışa kapalı bir ekonomik yapıdan, dışa açık bir yapıya geçmek suretiyle küresel ekonomiye dahil olmasını gerektirmiştir. Bu yeni dönemin amacı, ihracatı artırmak ve ithalatı kıstak suretiyle dış ticaret açıklarının giderilmesidir. Uygulanan liberal politikalar sonucu dış ticaret hacminin artması, Türkiye’nin dünya ekonomisiyle bütünleşmesini sağlamıştır.

1980 sonrası uygulanan ihracata dayalı sanayileşme politikası sonucu Türkiye ekonomisinde dış ticaret hacmi yükselmiş olmasına rağmen dış ticaret açığı kapanmamıştır. Bunun nedeni ihraç mallarının üretiminde kullanılan bir kısım hammadde ve yarı mamullerin yurt dışından ithal ediliyor olmasıdır. Ayrıca ihraç mallarının katma değeri düşük, ithal mallarının katma değerinin ise yüksek olması bu açığın artmasına neden olmaktadır. Bu olumsuz durumu gidermek amacıyla katma değeri yüksek ihraç mallarına yönelik sanayi de yatırıma ve üretime teşvikler artırılmalı, bir kısım sübvansiyonlar verilmek sureti ile de uluslararası piyasalarda rekabet avantajı sağlanmalıdır. Türkiye ihracata yönelik verdiği düşük faizli kredi, vergi iadesi, pazar araştırması desteği ve ar-ge yardımı gibi sübvansiyonları artırmalıdır.

Dünya ekonomisindeki gelişmeler çerçevesinde, Türkiye ekonomisinin kaynakları ile uyum içerisinde bir sanayileşme planı yapılarak, ülkenin nitelikli işgücü potansiyelini ve teknoloji seviyesini artırmaya dönük gelişmiş ülkelerde olduğu gibi daha fazla kaynak aktarılmalıdır. Türkiye yüksek katma değerli, sermaye yoğun malları ihraç etmek için ihracatın yapısında bir değişime ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca dış ticaret yapılan ülke sayısını artırmak gerekmektedir.

İhracata dönük mal üreten genç endüstrilerin geliştirilmesine yönelik teşvikler artırılmalı ve dış ticaret açığını kapatmak için, ihracatı artıracak ve ithalatı kısacak bir kur politikası uygulanmalıdır.

ÇATIŞMA BEYANI

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

REFERENCES / KAYNAKLAR

- Alpay, Y., & Alkin, E. (2019). *Olaylarla Türkiye ekonomisi*. İstanbul: Hümanist Kitap Yayıncılık.
- Aksoy, B., & Coşkun, M. (2004). Türkiye'nin yakın dönem dış ticaretindeki değişimler. *GÜ Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(3), 397-415.
- Ataklı Yavuz, R., & Karakaş, B. B. (2021). 1980 Sonrası Türk dış ticaret politikası ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine ekonometrik bir analiz. *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 1-15.
- Bakkaloğlu, A. (2021). Türkiye ekonomisinde sanayileşme. *Sakarya İktisat Dergisi*, 10(1), 66-91.
- Batmaz, T. (2021). Türkiye'nin üretim ve dış ticaret yapısındaki gelişimin seyri (2010-2019). *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 774-804.
- Çatalbaş, N. (2022). 1980-2020 döneminde Türkiye'de ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 73, 15-32.
- Çelik, K. (2015). *Makro iktisada giriş*. Trabzon: Celepler Matbaacılık Yayın ve Dağıtım.
- Çelik, T. (2022). Türkiye'de 1980 sonrası makroekonomik gelişmeler ve dış ticaret. İçinde O. Öcal & V. Han (Eds.), *Dış ticarete güncel tartışmalar Türkiye üzerine bir inceleme* (ss.33-53).
- Çolpan Nart, E. (2010). Gümrük birliği'nin Türkiye'nin dış ticareti üzerine etkileri: Panel veri analizi. *Journal of Yasar University*, 17(5), 2874-2885.
- Dereli, D. D. (2018). Türkiye'de ekonomik büyüme ile dış ticaret arasındaki nedensellik ilişkisi (1969-2016). *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(3), 279-289.
- Elmas Özağ, F., & Bodur, A. (2006). Türkiye'de dış ticaretin yapısını belirleyen faktörler. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 67-76.
- Eroğlu, İ., Yeter, F., & Kangal, N. (2021). Türkiye'de iktisat politikalarının temel dinamikleri: Olaylar ve olgular üzerine bir değerlendirme. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, ICOMEP Özel Sayısı, 149-179.
- Gül, E., & Kamacı, A. (2012). Dış ticaretin büyüme üzerine etkileri: Bir panel veri analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(3), 81-91.
- Karakaş, A. (2012). Türkiye ekonomisi'nde yapısal değişim: Dış ticarete fasıl bazlı yapısal dönüşüm analizi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(1), 1-9.
- Karakaş, A. (2017). İthalata dayalı ihracatın riskli yapısı: Dış ticarete sürdürülebilirliğin Türkiye için analizi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 261-277.
- Ketboğa, M. (2019). Türkiye'de dış ticaret açığı sorunun nedenleri ve katma değeri düşük ürün ihracatının dış ticaret açığı içindeki yeri ve çözüm önerileri. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 9(2), 209-224.
- Kılınç Savrul, B., Özel, H. A., & Kılıç, C. (2013). Osmanlı'nın son döneminden günümüze Türkiye'de dış ticaretin gelişimi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8(1), 55-78.
- Konak, A. (2018). Türkiye'de cari işlemler açığının nedenleri ve cari işlemler açığı-dış ticaret açığı ilişkisi. *International Academic Journal*, 2(2), 163-178.
- Mazlum, N. (2020). 1980-2018 dönemi Türkiye ekonomisi ve dış ticaretinin gelişim seyri. *Gümrük Ticaret Dergisi*, 7(22), 54-71.
- Orkunoglu Şahin, I. F. (2022). Türkiye'nin 1980-2021 dönemi dış ticaret gelişiminin irdelenmesi. *Araştırma Gümrük Ticaret Dergisi*, 9(27), 82-99.

Özbay, Ü. (2021). Türkiye'nin sanayi üretimi ile dış ticareti arasındaki ilişki: 2001-2009 dönemi için değerlendirmeler. *Verimlilik Dergisi*, (4), 153-165.

Özcan, B., & Özçelebi, O. (2013). İhracata dayalı büyüme hipotezi Türkiye için geçerli mi? *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi*, 20(1), 1-14.

Özdemir, Ü., Kantürk Yiğit, G., & Oral, M. (2016). Cumhuriyetten günümüze ekonomi politikaları bağlamında Türk dış ticaretinin gelişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 21(35), 149-174.

Saatcioğlu, C., & Kutlu, R. (2004). Türkiye'nin dış ticaret yapısı üzerine bir uygulama (1993- 2002). *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(7), 140-155.

Telli, R. (2015). *Türkiye ekonomisi ve Avrupa Birliği*. Bursa: Ekin Yayınevi.

Temiz, D. (2010). Türkiye'de reel ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: 1965-2009 dönemi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1-2), 71-82.

Topallı, N. (2022). Türkiye ekonomisinde dış ticaretin gelişimi. İçinde O. Öcal & V. Han (Eds.), *Dış ticarete güncel tartışmalar Türkiye üzerine bir inceleme* (ss.7-32).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). *Yıllara göre dış ticaret verileri*. Erişim tarihi: 22.02.2022, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret>.

Utkulu, U., & Aydemir, İ. (2008). *Türkiye'de Dış Ticaret İşlemleri ve Uygulaması (Teoriden Pratiğe)* (İkinci Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.

Yazıcıoğlu, Y. (2014). *Türkiye ekonomisi*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Yılmaz, Z., & Eryılmaz, M. (2021). Türk dış ticareti'nin yapısal dönüşümünün analizi (2002-2016). *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 87-101.